

Door de lage ligging van Nederland aan de Noordzee komen er op diverse plaatsen brakwatergebieden voor. Ze worden gekenmerkt door een bijzondere gemeenschap van planten en dieren. Veel van deze unieke gebieden zijn inmiddels sterk gereduceerd. Hier worden de lotgevallen beschreven van een brakwaterslak, waar Linnaeus zelf zich nog mee bezig gehouden heeft, en die gevonden is in het restant van een oude Zeeuwse stroomgeul, ontstaan in de Spaanse oorlog.

*De Spaanse oorlog, een Zeeuwse arts,
Linnaeus en een zeldzaam brakwaterslakje*

De slak van het Kaaskenswater

ONTSTAAN VAN HET KAASKENSWATER

In 1575-1576 werd de Zeeuwse plaats Zierikzee, enkele jaren na het uitbreken van de Tachtigjarige oorlog (1568-1648), door de Spanjaarden belegerd. Ter verdediging werd de sluis bij Leverdijk geopend, om het land rondom Zierikzee door het water onbegaanbaar te maken. Mede door de ondergraving van de Scheldedijk bij Borrendamme (nu een verdrinken dorp nabij de Cauersinlaag) voor hetzelfde doel begaf de sluis het, met een doorbraak tot gevolg. Maar het mocht allemaal niet baten: Zierikzee werd in 1576 ingenomen, en de vroegere welvaart van toen is nooit meer helemaal teruggekeerd. Toch heeft Zierikzee er iets aan over gehouden: de stroomgeul die het gat in de Leverdijk veroorzaakte, is tot op heden behouden gebleven en is nu bekend als het Kaaskenswater ofwel Kaasjeswater.

NAAMGEVING DOOR BASTER EN LINNAEUS

De achttiende eeuw was een bloeiend tijdperk voor het verzamelen en bestuderen van allerhande naturalia. De Zeeuwse arts en natuuronderzoeker Job Baster (1711-1775) leefde een groot deel van zijn leven in Zierikzee (BENTHEM JUTTING & VAN HOORN, 1967). Een bekend werk van hem, de *Natuurkundige uitspanningen of Opuscula subseciva*, verscheen in zes delen tussen

1759 en 1765, beschrijft talloze waarnemingen aan planten en dieren in de omgeving van Zierikzee. Na 1765 moest Baster met dit werk stoppen, omdat hij aan zijn linker oog blind werd. In datzelfde jaar beschrijft Baster een nieuw brakwaterslakje onder de naam Drijf-Horentje of *Turbo stagnalis*, dat "voornamelijk aan de kanten van het zoogenaamde Kaasjes-Water, even buiten de stad Zirckzee voorkomt en schoon zeer gemeen en menigvuldig nog door niemand beschreven is".

ONGELDIGE NAMEN

Acht jaar daarvoor had Carolus Linnaeus zijn tiende editie van de *Systema Naturae* gepubliceerd (1758), en daarin de binominale naamgeving geïntroduceerd: iedere diersoort draagt een unieke naam bestaande uit een geslacht- en een soortnaam. Baster was zich van dit principe nog niet bewust, en daarom is zijn naam ongeldig (ondanks dat de door hem gegeven naam toevallig wél uit twee namen bestaat). Baster stuurde in 1766 een aantal exemplaren van *Turbo stagnalis* naar Linnaeus, die de soort in zijn twaalfde editie (1767) opnam als *Helix stagnalis*.

Maar ook de naam van Linnaeus is niet geldig: Linnaeus had in 1758 in zijn tiende editie al een andere slak als *Helix stagnalis* beschreven, die we nu kennen als de Gewone poelslak *Lymnaea stagnalis*.

Standbeeld van Job Baster in Zierikzee. In zijn hand heeft hij een goudvis. De opmars van deze vis als siervis in vijvers is mede door zijn toedoen vanuit Zierikzee begonnen. FOTO: MARTIN C. CADÉE.

Links: tekening van het skeletje van Basters drijfslak (*Hydrobia stagnorum*). De schelp is twaalf keer vergroot, het operculum (rechts) achttien keer. TEKENING: G.A. PEETERS, OVERGENOMEN UIT NEDERLANDSE FAUNA 2, DE NEDERLANDSE ZOETWATERMOLLUSKEN.

Linnaeus bemerkte zijn fout en veranderde in zijn eigen exemplaar van de twaalfde editie de naam in *Helix basteri*. Deze naam werd echter nooit gepubliceerd. De eerste geldige naam voor de uit Zeeland beschreven slak is afkomstig van Gmelin (1791, dertiende editie van de *Systema Naturae*): *Helix stagnorum*, nu bekend als *Heleobia stagnorum* (GMELIN, 1791).

UNIEKE SOORT

Lange tijd was onduidelijk, welke soort Baster en Linnaeus voor zich hadden. In brakke inlagen leven meerdere soorten die veel op elkaar lijken. Het lot van de schelpencollectie van Baster is onbekend. De collectie van Linnaeus bestaat nog wel, maar de schelpen die Baster opgestuurd had zijn niet meer aanwijsbaar. In zo'n geval kan onderzoek van de oorspronkelijke vindplaats, de zogenaamde typelocaliteit, uitsluitel geven over de identiteit van de soort. Meer dan twee eeuwen na de beschrijving van de soort werd het Kaaskenswater daarom opnieuw aandachtig onderzocht, en bleek het mogelijk aan te geven welke soort Baster en Linnaeus hadden beschreven (BANK et al., 1979).

En wat blijkt... het betreft een slakje dat heel zeldzaam is. De slak is levend alleen bekend van enkele brakke binnendijkse wateren van Zeeland, België en van één vindplaats in Noord-Duitsland. Vroeger leefde ze ook op Texel en bij de Oranjesluizen te Amsterdam. Door vernietiging van het biotoop (voor de Oranjesluizen is dit de afsluiting van de Zuiderzee) is ze op beide plekken uitgestorven.

Ook het Kaaskenswater stond op de nominatie om plaats te maken voor villa's (± 1978). Mede door de aanwezigheid van dit zeldzame slakje, in 1979 zelfs de enig bekende vindplaats waar ze levend te vinden was, is het Kaaskenswater behouden gebleven (BUTOT, 1978).

UNIEK GEBIED

In het Kaaskenswater leven nog meer interessante mollusken: *Hydrobia ventrosa* (Opgezwollen brakwaterhoren), *Potamopyrgus antipodarum* (Jenkins' waterhoren), *Cerastoderma glaucum* (Brakwaterkokkel), *Macoma balthica* (Nonnetje) en *Mya arenaria* (Strandgaper) (KUIJPER, 2000).

De laatste drie zijn tweekleppigen die alleen in zeer brak tot mariene biotopen leven; ze kwamen in de vroegere Zuiderzee algemeen voor. De zelfstandigheid van *C. glaucum* als aparte soort is pas zo'n dertig jaar geleden gemeengoed geworden.

P. antipodarum is een soort die in grote delen van Europa leeft, maar hier eigenlijk niet thuis hoort: ze komt uit Nieuw Zeeland.

MOSDIERTJES

De naam van het Kaaskenswater is afkomstig van de kaasvormige concreties in het water. Het zijn rifvormige afzettingen van het mosdiertje *Electra crustulenta*, dat hier in grote hoeveelheden leeft. Het betreft een zeldzaam verschijnsel (BIJMA & BOEKSCHOTEN, 1985). Deze 'levende stenen' waren ook al bij Baster bekend, die ze toeschreef aan de invloed van een 'plantdier'. Ook Pallas, de bekende hoogleraar in de natuurlijke historie uit Sint-Petersburg noemde het in 1768 'plantdieren'. Het heeft even geduurd voor het duidelijk werd dat de mosdiertjes (Bryozoa) tot het dierenrijk behoren.

CONCLUSIE

Zo heeft de Tachtigjarige Oorlog driehonderd jaar na dato tot een interessant natuurgebied aanleiding gegeven, waar twee eeuwen geleden grote natuurvorsers zich mee bezig hebben gehouden. Baster zelf is op verschillende manieren vereeuwigd: er staat een standbeeld van hem in Zierikzee, zijn huis is nog steeds behouden gebleven, en er is een straat naar hem genoemd. Daarnaast is er in 1936 een tijdschrift naar hem genoemd: *Basteria*, het wetenschappelijke tijdschrift van de Nederlandse Malacologische Vereniging, waarin nog steeds nieuwe soorten beschreven worden.

Ruud Bank is voorzitter van de Nederlandse Malacologische Vereniging (de vereniging ter bestudering van weekdieren).

Literatuur

BANK, R.A., L.J.M. BUTOT & E. GITTENBERGER (1979), On the identity of *Helix stagnorum* Gmelin, 1791, and *Turbo ventrosus* Montagu, 1803 (Prosobranchia, Hydrobiidae). *Basteria*, 43: 51-60.
BIJMA, J. & G.J. BOEKSCHOTEN (1985), Recent bryozoan reefs and stromatolite development in brackish inland lakes, SW Netherlands. *Senckenbergiana maritima*, 17: 163-185.
BUTOT, L.J.M. (1978), Het natuurbehoud en typelocaliteiten. *Correspondentieblad van de Nederlandse Malacologische Vereniging*, 181: 754-758.
KUIJPER, W.J. (2000), De weekdieren van de Nederlandse brakwatergebieden (Mollusca). *Nederlandse Faunistische Mededelingen*, 12: 41-120.
VAN BENTHEM JUTTING, W.S.S. & C.M. VAN HOORN (1967), Oude en nieuwe gegevens over leven en arbeid van Dr Job Baster (1711-1775). *Archief Zeeuws Genootschap der Wetenschappen*, 1967: 29-70.